

В. Л. Маслійчук

Матеріали для історії старшинського побуту на Слобідській Україні XVII–XVIII ст. (Козацький старшина у колі речей)

«Речі: як вони допомагають людям жити, виживати, змушуючи їх у разі необхідності рухатись вперед чи відступати з тієї чи інакшої лінії, позиції, завойованої раніше?»
Ф. Бродель. «Що таке Франція?» — Т. 2. Люди та речі.

ри дослідженні історії старшинського прошарку слобідських козацьких полків XVII–XVIII ст., в архівах і рукописних зібраннях інколи натрапляєш на доволі цікаві документи з описами старшинського майна. Таких матеріалів, як відзначав ще на початку минулого століття В. Ю. Данилевич [3, с. 1], збереглося небагато; саме це і змушує звертати пильну увагу археографа на кожну таку пам'ятку. Бо ці архівалії є виразними свідченнями рівня матеріальної культури та економіки тогочасного соціуму (господарства, цін, вкладання коштів). Ці описи речей — відображення буденного життя, щоденних клопотів козацької еліти. Речі у тодішній традиційній спільноті були виразними свідченнями «теплых», ще не досить «раціоналізованих» і «товаризованих» суспільних відносин: вони дістаються одразу чи передаються у спадок, є яскравим виявом «старовини» чи «новизни» в уявленнях про світ. Назріла потреба вивчити прикордонне українське повсякдення XVI–XVIII ст., його трансформацію під впливом низки модернізаційних змін, чи, за словами Ф. Броделя, «вивчати речі — їжу, житло, одяг, предмети розкоші, знаряддя, грошові кошти, плани сіл та міст — одне слово все, що служить людині» [2, с. 13].

Надзвичайно важливим у цьому плані видається вивчення речей для дослідника соціальної історії, історії виникнення і трансформації одного з горішніх станів неоднозначної ранньомодерньої спільноти. Речі багато в чому є однією з складових соціальної ідентифікації. По одягу, зброї, будівлям та засобам виробництва можна було визначити приналежність особи до того чи іншого стану, соціальної групи. Козацький старшина, відокремлюючись соціально, відокремлювався насамперед побутово і лише по тому доводив свою вищість шляхом легітимізації заслуг чи вигаданого походження. Тобто побутові речі стають значним чинником у дослідженні особливостей соціальної стратифікації.

Е ще одна досить вагома підстава для «вивчення речей» слобідсько-української козацької старшини — прикордонність регіону, Слобідської України. Умови прикордоння, де у цей час розпочався неоднозначний діалог російської та української культур, безпосередньо сприяють як підкресленню самотності, так і численним запозиченням, що, насамперед, виявляються у побутовій сфері. Початки соціального виокремлення старшинського прошарку побутово пов'язані з російськими впливами.

Розпочаті у XIX–XX ст. публікації матеріалів та дослідження з історії старшинського побуту на Слобідській Україні [1, с. 492–498; 3; 4, с. 171–181; 5, с. 88–151; 6, с. 367–368], на жаль, були перервані майже на століття. Тому дані публікації, сподіваємося, продовжать традицію, стануть корисними для шанувальників історії XVII–XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багалеї Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования. — Т. 1. — Х., 1905.
2. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка, капіталізм. — Т. 1. — К.: Основи, 1995.
3. *Данилевич В. Е.* Роспись борошню детей И. Н. Дзинковского. — Б. м., б. г.
4. *Ефименко А.* Старинная одежда и принадлежности домашнего быта слобожан // Харьковский сборник. — Вып. 1. — Х., 1887.
5. *Материалы* для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине, собранные и изданные С. И. Шидловским. — СПб., 1896.
6. *Миллер Д. П.* Архивы Харьковской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Т. 13 — Х., 1902.

І. Опис майна сотника І. Хоруженка за слідством 1690 р.

Найповнішим зібранням копій документів з історії Слобожанщини є матеріали В. Ю. Данилевича¹. Зроблено ці копії у московських і харківських архівах на початку ХХ ст. Сам археолог, нумізмат, колекціонер В. Ю. Данилевич надзвичайно цікавився описами побутових дрібниць, речей, проблемами грошового обігу і озброєння козаків на Слобожанщині. Сподіваємося, рано чи пізно принаймні частина цих матеріалів, уже підготованих до друку, побачить світ.

Багато документів, якими користувався В. Данилевич, на сьогодні безповоротно втрачено. Це збільшує значення цієї збірки копій для сучасного дослідника. Особливо цінними є виписки Данилевича із зібрання іншого історика слобідських полків П. Головинського², яке зберігалось у Харківському історичному архіві (відділ VIII). Одну з одиниць цього зібрання (Харківський історичний відділ VIII, № 53), а саме кримінальні справи Острогозького полку кінця XVII ст., учений скопіював майже повністю. Серед цих копій є «розпис» майна сотника І. Хоруженка, заарештованого 1690 р. Дослідникові цей опис цікавий, бо вказує на вплив російського побуту на українських переселенців у особливо близькому до Росії Острогозькому полку. Цей вплив виявляється в наявності значної кількості виробів з хутра³, казанів для винокуріння російської роботи.

Роспись Острогожского полку села Ендовища бывшего сотника Ивана Хоружего животов его подосмотру белгородского подячего Ивана Толкачева со сторонними людьми. Объявилось налицо и те животы принял он Иван, в сундуках в Острогожском и с той судной избы за полковою и за ево Ивановою печатью.

В большом сундуку

Три оконы⁴ окладные

Шубы вишневого сукна лися. На ней ряд пугвиц серебряных позолоченных.

Шуба сибирских белок, хребтовая, крыста⁵ немецким сукном, нашивка золотная; кисть серебряная, у пояса гаплыка⁶ золоченая.

Шуба сибирских белок красновышневого сукна. На ней шесть пугвиц серебряных позолоченных.

Шуба атласная, жолта, белячих черев. На ней тринадцать пугвиц серебряных, позолоченных.

Шуба женская, камчатая, красная на сибирских белках. На ней шестнадцать пуговиц серебряных, золоченых; ожерелья бобровое.

Шапка муская немецкого черного сукна с корнем⁷ черным калмыцким.

Мех черных колмыски курнек

Деветь курников черных калмыцких.

Три лисицы, два хребта лисьих, четыре гарла.

Блюдо оловеное большое, скоемочное.

Другое блюдо оловеное средней стати.

Адын оловенык⁸ большой.

Другой оловеннык у восьмуху.

Да стакан оловеной большой.

Два стакана малых оловяных.

Четыре блюда турецких запрудной меды.

Чашка медная; лохань с ручками медная, луженная.

Таз жолтой небольшой медной.

Тарелка медная турецкая.

Солонка оловенная.

Юрщечок медной с покрышкою.

Воронка медная.

Восемь ложек красных деревяных.

В меншом сунудке

Кафтан зеленой камчатый. На нем адна пуговица серебряная, да нашив-ка золотая.

Шубка женская краснаго сукна, кармазинная ожерелья соболе.

Другая шубка кармазинная, ожерелье соболе

Кафтан кармазиной, краснаго сукна, нашивка сребная подложен крашениною

Курьта⁹ женская комчатая, зеленая, на сибирских белках ожерелье соболе на ней десять пуговиц серебряных, золоченых.

Два рукава женских лисьих крыты зеленою камкою.

Восемь рубах, женских альених черкасских.

Пять наметок черкасских льяных.

Четыре скатерты

Запояска¹⁰ полотняная бела.

Две поневы женских простих¹¹.

Да стоکان оловяной, большой, резной.

Пять котлов винных, медных и в том числе два котла русския, три котла черкасской работы¹²

Пять пар труб медных с притрубками.

А у досмотру и у переписи тех вышеписанных животов были Острогжского полку старшина: Полковой есаул Демян Иванов сын Хижняк.

Обозной Степан Андреев сын Курреев.

Сотники:

Прокофей Иванов сын Мураев.

Федор Иванов сын Коржев.

Атаман Михайло Степанов сын Малцов.

Острогощен

Сын боярской Тимофей Афанасьев сын Афанасьев.

Посадкие люди:

Осип Гурев сын Волков

Еким Лазарев сын Лазарев.

Белгородского жилого полку стрельцы:

Десятник Меркул Перотов.

Рядовые:

Панкрат Аникеев

Иван Рогачев

Иван Михайлов

Мартин Иванов

По¹³ сей росписи Белгородцкие разрядные избы подячей Иван Толкачев Острогожскаго полку бывшего сотника Ивана Хорунженка наличные ево животы в Острогожском и с судной избы в дву сундуках для отвозки в Белгород переписав и досмотря, запечатал полковою своею печатми.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. XXIX, спр. 158, арк. 107 і зв., 108. Копії. Оригінал втрачено (Харківський історичний архів, відділ VIII, № 53, по склейкам на звороті 130 та 131, 131–132, 132–133).

II. Старшинське подвір'я початку XVIII ст. у Харкові

Основна кількість автентичних документів з історії Слобідської України XVII–XVIII ст. зберігається в Центральному державному історичному архіві в м. Києві. Нашу увагу особливо привернули документи з історії архітектурної забудови м. Харкова на початку XVIII ст. Публікація пропонованих документів, витягів зі справи, має на меті кілька завдань. По-перше: розширити наші уявлення про світську архітектуру українського міста, особливо стосовно забудови слобідсько-українських поселень, бо до нашого часу збереглися лише дві вже перебудовані пам'ятки світських споруд місцевих козацьких старшин першої половини XVIII ст. — «Круглий двір» у м. Тростянці (зараз Сумська область)¹, господарський будинок у Червонім селі (Старе село², теж Сумська область). З описів тодішніх споруд можна зробити уявлення про тогочасні господарські клопоти місцевих керівників. По-друге: спростувати думку, що полкова адміністрація м. Харкова розміщувалась у дерев'яних хатах³, з документа добре видно, що з початку XVIII ст. полкова ратуша містилась у кам'яниці. По-третє: дана публікація має прислужитись для дослідження топографії та архітектури Харкова другої половини XVII–першої половини XVIII ст., для вивчення українських будівельних традицій і, нарешті, уточнити місцезнаходження полковницького будинку і полкової ратуші.

Дані документи містяться у фонді 1638 Азовського і Воронежського губернатора в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Річ у тім, що впродовж 1708–1719 рр. значна частина Слобідської України (Харківський, Ізюмський, Острогоський полки) підпорядковувалася Азовському, а з 1711 р. Воронежському губернатору,

чи управлінцеві військами на півдні Росії, П. М. Апраксіну. Документи з цього фонду, надзвичайно змістовні і насичені інформацією про слобідсько-українське минуле, однак, дуже слабо використовувались істориками. Так, зокрема, опис майна І. І. Перехреста 1704 р. студіювала О. Я. Єфименко⁴, за підписом на аркушах використання в одній із справ довідуємося, що документами фонду користувався А. Г. Слюсарський⁵. Тобто, цей фонд до 60-х рр. ХХ ст. перебував у Харківському архіві давніх актів, звідки потім його, як і весь архів, вивезли до Києва.

Дана справа за описом має назву «Дело по челобитью старшины Тимофея Харьковского полка с товарищами об отдаче им деревянного дома, построенного в Харкове 1715 г. на 11 листах». Однак, узявши до рук справу, бачимо дещо інший заголовок (що нерідко для документів цього фонду) «1715 г. сент. 4 дело по челобитью Харьковского полку старшин Тимофея Глуховича с товарищи об отдаче им построенного в Харкове двора деревянного и каменного строения Харьковския полком и на полковые денги в полк на ратушу полковую и о прочем на 12 листах». Давніший автентичний заголовок значно відрізняється від опису, бо виявляється, що мова йде не лише про дерев'яні будівлі, але і про «каменные строения». Це друга відома згадка про кам'яну світську будівлю в м. Харкові. Перша — згадка 1711 р. про недобудований будинок бригадира Ф. В. Шидловського⁶. Маємо підстави вважати «кам'яницю», про яку йдеться у пропонованому документі, першою світською кам'яною спорудою м. Харкова, оскільки духовні споруди Успенський собор (1688 р.) і Покровська церква (1689 р.)⁷ вже існували, а будинок Ф. В. Шидловського у 1711 р. лише будувався. За даним документом, будинки і «кам'яницю» було споруджено під час полковництва Ф. Г. Донця (1690–1706 рр.), проте дату побудови можна дещо уточнити. За описом будівель відзначено, що вони покриті гонтом і на 1715 р. «крышица вся ветха»⁸. З пізніших джерел довідуємося, що гонт, принаймні, стояв до ветхості 8 років⁹. Отже, будинки збудовано напевно на поч. ХVІІІ ст. до смерті Ф. Г. Донця у 1706 р. (ймовірно десь у 1705–1706 рр.).

Дана справа не має закінчення і вердикту, проте існує низка її повторів і копій. Документи насичені українською будівничою термінологією, але, друкуючи цей документ, ми підводимо його під російське звучання, бо мова, якою його написано, ближче до російської. За сучасними правилами «ѣ» заміняємо на «е» й уникаємо твердого знаку в закінченнях на приголосний.

№ 1. 4.IX.1715 р. Чолобитна старшини Харківського полку про віддачу подвір'я Ф. Донця на полкову ратушу.

Державнейший црь Гсдрь Петр Алексеевич¹⁰

В прошлых Гсдрь годех построили мы деревянным и каменным зданием Харьковским¹¹ полком и на полковые денги двор Харьковскому бывшему Поковнику Федору Григорьевичу Донцу в прошлом 1715 м году¹² он полковник Федор Донець умре¹³ а с того году жена его Анна Степанова дочь¹⁴ жила в Гетманских городех и в маетностях своих. А в Харькове в то время не жывала, котория полковница в нынешнем 1715 м¹⁵ в своем Должеку умре¹⁶, а через прошедшее года в том полковническом дворе на квартирех стоявали Главные командиры живущие в Харкове с полками, а когда главных командиров в Харкове с полками не бые в тие года жили в том дворе Прежде бывшие Харьковские Полковники¹⁷

Сем милостивейший Гдрь Просим да велит... Самодержавство отдать тот двор нам в полк на ратушу Полковную харковскую и житье в том дворе нынешнему Полковнику¹⁸ и впредь хто в Харкове Полковником буде¹⁹

Вашего Величества нижайшие слуги Харьковского полку²⁰... К сей челобитной Харьковского полку городничей²¹ Тимофей Глухович²² вместо харковского полкового обозного Василия Ковалевского руку приложил. К сей челобитной Харьковского полку Асаул Прокоп Рубан и вместо товарища своего Асаула Андрея Скотченича руку приложил. К сей челобитной харковский полковый писарь Федор Захарьев вместо сотника хорошевского Петра Афанасьева²³. К сей челобитной Василий Юрьев вместо ратушного отамана Ивана Дроглова²⁴, Данила Молчана руку приложил. К сей челобитной Харьковский сотник ... Борисович²⁵ вместо сотника харковского Гаврила Петрова руку приложил.

К сей челобитной мартовецкий сотник Иосиф Щербина и вместо брата своего мерещанского сотника Федора Щербини руку приложил. К сей челобитной Угольчанский сотник Семен Михайлов и вместо Перекопского сотника Ивана Капустянского руку приложил.

К сей челобитной харьковский сотник Алексей Гордлев²⁶ и вместо Харьковского полку козаков Стефана Сушка, Прокопа Тенденика²⁷ руку приложил²⁸.

№ 2. 4.IX.1715 р. Опис полковником Г. С. Квіткою полковницького подвір'я.

По описи в Харкове Поковничей двор, и отвечает²⁹ что есть в том сем строений и то ответствуют

Светлицы Прихожая³⁰

При их столовая³¹ з задними сенями³²

меж ими сени и переднее крыльце, а на нем чардак

и с той прихожей хаты³³ Переход до упокоевой хаты³⁴

и с той Покоевой хаты переход до хаты

а в той хате ковната³⁵.

Автой ковнаты двери в сени

с тех сеней крыльце а на нем чардак

А к тем сенам до хаты с ковнатами и с тих сеней двери на задворок и к камянице

А к тем затворку камяница

А при той камянице погреб³⁶ каменные

А между камяницею и хатами задворок каменный

А в тех хатах печи и волок поперечны

Идучи во двор на левой стороне две хаты молодецкии³⁷ с ковнатами, и между ими сени

А в тех сенях задворце печей и полов нет

*А на Причолку³⁸ тех хат фортка³⁹ к Соборной церкви⁴⁰
Возле тих хат конюшни и шона⁴¹ где возы ставить
а к той кухне хата с ковнатою ветхою
и до кухни хата.*

*На правой стороне две конюшни
в конце конюшень ледник⁴² погреб кухни⁴³
и фортка к Покровской церкви⁴⁴*

*А с передних ворот с приходу по левой стороне шона малая
А по правой стороне конюшня малая
И тое выше описанное строение покрыто кгонтами⁴⁵
и тая крышица вся ветха*

Полковник Кветка Афанасьев руку⁴⁶

ЦДІАУ. – Ф. 1638, оп. 2, спр. 38, арк. 2 і зв., арк. 6 зворот, 7 і зворот. Оригінал⁴⁷.

III. Реєстр речей, що залишилися після смерті сотника І. Гаєвського 1732 р.

Здавалось, що серед справ, що містяться в Державному архіві Харківської області не можна відшукати цікавих документів XVIII ст., бо всі давні акти були вивезені в 60-х рр. XX ст. до Києва. Але це не зовсім так. У 20-ті рр. XX ст. до Харкова було повернуто низку справ земських судів, які свого часу було переправлено до Москви. Певно, випадково ці документи свого часу потрапили до ДАХО. З цього зібрання надзвичайно змістовним є фонд 284, другий опис якого цілковито присвячено цивільним і кримінальним справам, що розглядалися Валківським повітовим судом у 70–90-х рр. XVIII ст. Оскільки окремі суперечки і земельні справи тягнулися десятиліттями, то в цьому фонді є справи чи копії ще з початку XVIII ст. До найдавніших оригіналів належить справа 108 (ф. 284, опис 2) «По прошенію Харьковского полку подпрапорного Трофима Гаевского на брата его Ивана Гаевского¹ о завладении недвижимым имением», розпочата 1732 р. Важливо те, що в цій справі є реєстр нерухомого майна, що залишилося після огульчанського сотника Харківського полку Івана Гаєвського². Чим цікавий цей опис? Насамперед тим, що сотник є порівняно небагатою особою, що володіє кількома млинами і маєтностями (хутірцями), предметів люксусу в нього не так і багато, переважно коштовна зброя і посуд, які так і не могли поділити між собою його сини. Себто сотник Гаєвський – старшина середнього достатку. Саме тому опис його «пожитків» і цікавий нам, бо старшини такого достатку становили в слобідських полках більшість³. За реєстром цих речей можна зробити певні висновки про побут заможної української родини першої половини XVIII ст.

Реєстр оставим Пожиткам движымых сотніка Угочаского Івана Гаевского А именно:

Кунтушей тонкого сукна две паре

Кафтанов чугань⁴ два

Сага дак по⁵ бляхами серебряными в золоченои один

рож⁶ серебряный один

палаш по⁷ серебром низлочений один

шабля под сребром адна
 Пистолетов по³ костю пара
 Ладунка по³ блякою сребряною
 Женски^х кунтушов злотоглавж^х⁶ по³ евж на три
 хутро лисее
 строки золотой ширины полутора вершка⁷ на белое нашта
 шляк⁸ золотой
 сребряных ложек дванадцать
 кубков сребряных семь
 тарелка сребряная адна
 ноженок⁹ сребряных три
 При том Подушки золотом шитих три
 Казанов вынокуренных и с трубами три

ДАХО. — ф. 284, оп. 2, спр. 108, арк. 2 і зв. Копія¹⁰.

КОМЕНТАРІ

I. Опис майна сотника І. Хоруженка за слідством 1690 р.

¹ Ці копії містяться у фонді В. Данилевича в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Ф. ХХІХ, спр. 3, 8, 148, 151, 152, 158 тощо.

² Див. його книгу *Гловинский П. Слободские козацькі полки*. — СПб., 1864.

³ В Гетьманщині — хутра 1722 р. вважались «товаром московским», на який, однак, певно, був неабиякий попит (*Василенко М. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв./Український археографічний збірник. — К., 1926. — Т. 1. — С. 62).

⁴ Оконы — ікони.

⁵ Криста — тут, напевно, підкладка.

⁶ Гаплик — застібка.

⁷ Корнек, курник, курнек — напевно, куниця.

⁸ Оловенник — олов'яний кухоль, переважно для зберігання спиртного.

⁹ Курьта — тут, напевно помилка у копіюванні, можливо це курта — коротке вбрання до поясу.

¹⁰ Запояска — запаска.

¹¹ Понева — плахта. Як бачимо, жіночі речі переважно українські.

¹² Винні казани свідчать, що сотник займався винокурінням, безплатковою для українців Слобожанщини і найприбутковішою справою того часу. При тому не цурався казанів ні російського, ні українського виробництва, що черговий раз свідчить про взаємовплив культури на прикордонні.

¹³ Далі, за приміткою В. Данилевича, іншим почерком і чорнилами.

II. Старшинське подвір'я початку XVIII ст. у Харкові

¹ *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР*. — К., 1986. — Т. 4. — С. 30.

² *Цапенко М.* Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. — М., 1967. — С. 99.

³ *Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю.* Харьков от крепости до столицы: Заметки о старом городе. — Х.: Фолио, 1998. — С. 86.

⁴ ЦДАУ в м. Києві. — Ф. 1638, оп. 2, спр. 34 (Опис речей І. Перехреста); (Ефименко А.) Старинная одежда и принадлежности домашнего быта слобожан//Харьковский сборник. — Вып. 1. — Х., 1887. — С. 171–181.

⁵ ЦДАУ. — Ф. 1638, оп. 2, спр. 1.

⁶ *Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1693–1726.* — СПб., 1896. — С. 153.

⁷ *Таранущенко С.* Покровський собор у Харкові. — Х., 1923. — С. 19.

⁸ ЦДАУ. — Ф. 1638, оп. 2, спр. 38, арк. 7 зворот.

⁹ *Таранущенко С.* Покровський собор. — С. 20.

¹⁰ Усі чолобитні і звертання до царя у 1713–1718 рр. йшли із Харківського, Ізюмського, Острогозького полків через Азовського, а потім Воронежського губернатора, командувача П. М. Апраксіна, представника Петра Першого в даному регіоні.

¹¹ Пропуск м'якого знаку характерний для документів того часу, відповідно у російських документах на поч. XVIII ст. писалось не «Харьков», а «Харков» тощо.

¹² Літерне позначення 1706 р.

¹³ Ф. Г. Донець помер під час служби на р. Самарі 28 червня 1706 р. Див.: *Филарет.* Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х., 1857. — Отд. I. — С. 69.

¹⁴ Дані про Ганну Донець дуже обмежені, даний документ свідчить, що, напевно, вона походила із значної старшинської родини Гетьманщини (можливо, Гречаних???, бо там були родичі у Ф. Г. Донця. Див.: *Модзалевский В. А.* Малороссийский родословник. — К., 1908. — Т. 1. — С. 337). Г. С. Донець, чи «Федориха», оскаржувалась старшинами в «блудном житті» і розбазарюванні маєтностей після смерті Ф. Донця (Див.: *Описание дел архива Морского министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия.* — СПб., 1877. — С. 629; *Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696–1727, собранные и изданные С. И. Шидловским.* — СПб., 1896. — С. 194).

¹⁵ 1715 р.

¹⁶ Довжик — маєтність Донців (зараз село Золочівського району Харківської області), затверджена за Ф. Г. Донцем грамотами 1700 та 1701 рр. Див.: *Филарет.* Историко-статистическое описание... — Отд. II. — С. 151.

¹⁷ Ф. В. Шидловський (1706–1708 рр.), А. І. Шидловський (1708–1712 рр.), П. В. Куликовський (1712–1713 рр.).

¹⁸ Г. С. Квітка — харківський полковник 1713–1734 рр.

¹⁹ Двір, напевно, пожалували на ратушу і полковника, бо з опису довідуємося, що він знаходився між Покровською і Успенською церквами, себто в фортеці, у «замку», оглядаючи розпис дворів церковних приходів м. Харкова 1724 р., опублікований Д. І. Багалієм і Д. П. Міллером, одразу ж в «замку» натрапляємо на «двор его милости пана полковника харьковского Григория Семеновича Квытки» (*Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования. — Т. 1. — Х., 1905. — С. 530). Як видно з даного документу, полкова ратуша розміщувалась у полковницькому домі.

²⁰ Місце поспуте.

²¹ Городничий у слобідських полках займався благоустроєм полкового міста.

²² По персоналіям див.: *Маслійчук В. А.* Козацька старшина Харківського полку 1654–1706 рр. — Х.: Унів.-т. внутрішніх справ, 1999.

²³ Петро Афанасьєв — це П. С. Квітка, брат тодішнього полковника Г. С. Квітки, що сам часто підписувався Афанасьєвим (див.: 2-й документ).

²⁴ Невідома нам до цього особа.

²⁵ Напевно, це або Матвій, або Лаврін Борисови, у 1711–1713 рр. — «знатні козаки Харківського полку» (*Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских... — С. 121; Центральный державный историчный архив Украины в м. Києві, ф. 1791, оп. 1, спр. 27, арк. 8; ф. 1722, спр. 22, арк. 3 зв.*).

²⁶ Особа нам до цього не відома.

²⁷ Це так звані «знатні козаки». Стефан Сушко згадується «знатним» неодноразово (Матеріали для очерка... — С. 71, 127, 148; *Центральний державний історичний архів України* в м. Києві, ф. 1791, оп. 1, спр. 27, арк. 8).

²⁸ Підпис нерозбірливий.

²⁹ Це відписка харківського полковника Г. С. Квітки.

³⁰ Світлиця — кімната без кухонної печі (*Грінченко Б. Д.* Словарь української мови. — К., 1909. — Т. 4. — С. 109).

³¹ Їдальня — одна із світлиць (*Пляшко Л. А.* Подорож до міста XVIII століття. — К., 1980. — С. 132).

³² Сіни — приміщення-вихід або приміщення-коридор, що з'єднувало різні за функціями будівлі, у харківських хатах, що збереглися на поч. ХХ ст., були теплі і холодні сіни (*Таранущенко С. А.* Старі хати Харькова. — Х., 1922. — С. 5, 8).

³³ Тут «хата» як і далі в розумінні кімнати, таке значення слова «хата» і дотепер побутує на Слобожанщині (*Грінченко Б.* Словарь української мови. — К., 1909. — Т. 4. — С. 388).

³⁴ Тут маються на увазі «покої» — житлова кімната.

³⁵ Значення терміну «кімната» в XVII–XVIII ст. розходиться з сучасним розумінням цього слова, у XVIII ст. — це бічне приміщення, другорядне за призначенням (*Пляшко Л. А.* Подорож до міста XVIII ст. — С. 109).

³⁶ Погріб — склад для зберігання зброї і провізії, зберігав своє значення й у XVIII ст. Так, у 1715 р. піші «харцизи» розграбували маєток Донців у с. Стара Водолага і з погребу взяли «ружье» і борошно (*Филарет.* Историко-статистическое описание. — Отд. II. — С. 325).

³⁷ «Хаты молодецкие» — напевно, кімнати для прислуги.

³⁸ Причілок — фронтон будинку, бічна стіна (*Грінченко Б.* Словарь... — Т. 3. — С. 452).

³⁹ Фортка — хвіртка, дверцята.

⁴⁰ Соборна церква — Успенська церква.

⁴¹ Шопа — навіс, сарай з двома, рідко трьома стінами для возів і господарських знарядь (*Грінченко Б.* Словарь... — Т. 4. — С. 508).

⁴² Лідник, лідниця — льох для зберігання напоїв.

⁴³ Кухні — приміщення для господарських потреб, нерідко виносились окремими невеликими приміщеннями (*Цапенко М.* Архитектура Левобережной Украины. — М., 1967. — С. 83).

⁴⁴ Покровська церква (1689) — найстаріша будівля м. Харкова, що збереглася до сьогодні (*Таранущенко С.* Покровська церква м. Харкова. — Х., 1923).

⁴⁵ Типове написання ґ — як «кг» у тогочасних документах.

⁴⁶ Слово «приложил» пропущене.

⁴⁷ Для порівняння старшинського подвір'я *див.* Матеріали для очерка служебной деятельности Шидловских... — СПб., 1896. — С. 153. Подвір'я Ф. В. Шидловського, однак, знаходилося по інший бік від Покровської церкви, бо в описі подвір'я Шидловського згадуються хороми Л. Шидловського, небожа Ф. Шидловського, що були куплені у 1726 р. на Харківський колегіум (*див. про це: Посохова Л. Ю.* Харківський колегіум XVIII–перша половина XIX ст. — Х.: Бізнес-інформ, 1999. — С. 23, 24.; Додаток IV; Основание Харьковского коллегіума//Молодик 1844 г. — С. 7), що розташовувався праворуч від Покровської, в інший бік від Успенської церкви. Дана ж будівля знаходилась між Успенською і Покровською церквами.

III. Реєстр речей, що залишилися після смерті сотника І. Гаєвського 1732 р.

¹ Причиною суперечки між братами стала відсутність тестаменту, лише доказ на володіння від батьків (Державний архів Харківської області (ДАХО) ф. 284, оп. 2, спр. 108, арк. 1). Старший брат Іван Гаєвський, підпрапорний уже 1722 р. володів хутором Городищем із семи дворів (ЦДІАУ, ф. 1725, спр. 12, арк. 251), 1732 р. у цьому хуторі було 17 підданих (ЦДІАУ, ф. 1725, спр. 22, арк. 1007).

² Іван Гаєвський — сотник м. Огульці Харківського полку 1706 р. (*Багалеї Д. И. Материалы для истории колонизации и быта южной окраины Московского государства... Т. 1. — С. 179*), 1711 р. (*Материалы для очерка судебной деятельности Шидловских... — С. 127*). Був одруженим з донькою харківського осавула і наказного полковника П. А. Черняка — Марією (Марфою) (ДАХО, ф. 284, оп. 2, спр. 108, арк. 1), у 1711 р. І. Гаєвський підписувався «вместо отца своего Филиппа Черняка и шурина своего липецкого сотника Ивана Черняка» (*Материалы... Шидловских. — С. 127*). 1710 р. полковник Л. Шидловський дав йому листа на ґрунти в Огульчанській сотні. Помер до 1713 р., бо за переписом цього року «за вдовою уголчанского сотника Ивановскою женою Певскаго 2 деревни Мерефа да Городища» (*Доклады и приговоры, состоявшие в правительственном Сенате во время царствования Петра Великого, изданные императорскою Академиею наук. — Спб., 1891. — Т. 4, кн. 2. — С. 920*).

³ Основну кількість старшин Харківського полку становили саме такі дрібні старшини, за винятком «олігархічних» родин Донців, Квіток, Ковалевських.

⁴ Чуганних — себто як чуга, з фальшивими рукавами.

⁵ рож — ріг для зберігання куль та пороху.

⁶ Тобто гаптованих золотом.

⁷ вершок — 1/16 аршина, тобто 44,15 мм.

⁸ шляк — обшивка внизу одягу, тасьма.

⁹ ноженки — ножиці.

¹⁰ Цікава доля цих речей. Каптани залишив собі Іван; сагайдак, ріг, палаш віддано на схов підпрапорному Федору Пащинському; іншу зброю, посуд, прикраси забрала у братів їх баба; один келих десь загубився. Брати розподілились маєтностями і млинами 1739 р. (ДАХО, ф. 284, оп. 2, спр. 41, арк. 10 і зв.).

Summary

V. Masliychuk. The Materials for a History of the Nobility's Everyday Life in the Sloboda Ukraine in XVII–XVIII centuries

These are the publications of property and building descriptions. These materials are available for discovery of everyday life, economic interests and international contacts in the environment of the native ruling class (Cossack starshyna) in XVII–XVIII centuries.

